

Broeng og Kærgård

To udgravninger af bopladser ved Ho Bugt

Af Karen Bjelke Fisker & Torben Egeberg

Landskabet ved bunden af Ho Bugt er præget af grusgravning. Nedlagte grusgrave henligger som menneskeskabte søer side om side med fungerende grusgrave. Nye råstof-indvindinger startes fortsat op, mens gamle og tømte forekomster ligger tilbage som omskabte naturområder.

To af de nye råstofområder skal snart tages i brug, og derfor har Arkæologi Vestjylland været i gang. Vi forventede fund af bopladser, da der tidligere er fremkommet flere på graveområder ved Ho Bugt. I første omgang gravede vi derfor lange søgegrøfter for at få afgrænset eventuelle fundområder. Grundigere udgravninger blev udført, hvor

der gemte sig stolpehuller og andre spor fra fortiden. Det kom til at dreje sig om den sydlige del af den nye grusgrav i Broeng.¹

Godt en kilometer mod øst i et bakket landskab i Kjelst ligger den anden udgravning. Den er opkaldt efter nærliggende Billum Kærgård, og for nemheds skyld kalder vi den blot Kærgård.² Her er første etape af et ret stort udgravningsområde nu afsluttet, mens resten bliver lavet i de kommende år, sådan at hele området kan tages i brug til indvinding. I det følgende fortæller vi nærmere om resultaterne af vores arbejde.

Dronefoto fra prøvegravningen i Broeng, i baggrunden se marsken og Ho Bugt.

Broeng

På kanten mellem marskengene og den højere geest ligger bopladsområdet i Broeng. Her oppe på den sydvendte skråning har der været opført en større samling jernaldergårde. De første huse blev bygget for mere end 2.000 år siden, mens vi ikke har fundet spor af aktiviteter fra bronzealder eller ældre perioder af oldtiden.

De ældste huse var ret små og spinkelt byggede. Bygningerne var rejst på en kompakt, stenet undergrund, der

må have voldt store problemer for jernalderbønderne, da man kun har haft træspader til rådighed, når der skulle graves huller til det bærende tømmer. Selvom kun få spor af indretningen af husene er bevarede, tror vi, at alle langhusene har været indrettet med bolig og stald. I en enkelt hustomt var dele af det stampede lergulv og rester af den brolagte stald stadig bevaret. Omkring flere af husene har man i sin tid gravet grøfter. De er altid anlagt i nogen afstand fra ydervæggens forløb, hvorfor vi tror, at der på

Broeng på matrikelkort fra 1819. Dengang og også før lå der to gårde her, og det gør der stadig, markeret som hvide felter på kortet. Langs den gamle vej op til Oksbøl lå i middelalderen et par gårde (sort) og før dem mange jernalderhuse (grå). Det stiplede område er udgravningsområdet.

den mellemliggende plads har været stablet tørvevægge op omkring mange, hvis ikke alle bygninger.

Med et åbent ildsted, tag af rør og hø og halm i stalden skete det ofte, at et hus brændte. Det er også sket i Broeng. Arkæologisk set er sådan et hus spændende. Det forkullede materiale, der kan findes i en brandtomt, er meget velegnet til at give os indblik i de anvendte byggematerialer og i, hvad der er foregået ved ildstedet og i de andre rum i bygningen. Under mikroskop kan de forkullede rester af

korn, frø og trækul undersøges og bestemmes nærmere. I andre tilfælde er der sket det ulykkelige, at dyr og mennesker er brændt inde. I en stald ved Nørre Tranders i Nordjylland blev der fundet rester af mindst 19 dyr og fem mennesker. De kan være omkommet i forsøg på at redde dyrene fra flammerne.³ Fortidens tragedie giver viden om sammensætningen af jernalderens husdyrhold og om, hvor dyrene havde deres pladser i stalden. Sådan må virkeligheden også have været i Broeng.

En af de nedgravede hyttetomter. Den indvæltede tørvevæg i vestgavlen ses som en trekantet, grå flade med flere mørke bånd. Det er vækstlagene i de enkelte tørv. Bygningens gulvlag ligger dybere nede.

De sidste jernalderhuse i Broeng er opført i den romerske jernalder. Nu er staldene blevet længere med plads til flere dyreenheder. En anden nyhed er, at der nu bliver bygget nedgravede værkstedshytter. Det er en byggeskik, der har sine rødder længere mod syd, og som nu introduceres for første gang her i området. Arkæologerne kalder dem grubehuse. Det er simple bygninger, hvor et teltformet tag har været båret af to stolper, én i hver ende af gulvfladen. Langt op i tid anvendtes samme bygningsform som såkaldte spændhuse og esehuse eller esehytter. Sidstnævnte svarer til de små bygninger med tørvevægge, der nu kan ses i det genskabte fiskerlejemiljø ved Nymindegab.

Der er udgravet fem grubehuse i Broeng. De har været brugt til forskellige typer af håndværk og måske også som beboelse. I gulvlagene er der fundet redskaber til tekstilfremstilling. Det drejer sig om tenvægte til brug ved spinding med hånden, og vævevægte, som skulle holde trendråden i væven udspændt.

Vi kan se, at grubehusene lige som langhusene er blevet holdt ved lige og repareret. Et af grubehusene er til sidst blevet repareret uden brug af tagstolper og i stedet er der stablet tørv op til at bære taget. Da bygningen blev opgivet, væltede tørvevæggene ind i bygningens rum.

Udgravningsområdet i Broeng blev igen bebygget i 11-1200-tallet, da Ål kirke blev opført. Der er udgravet to ældre gårde længst nede ad skråningen mod den nutidige bebyggelse. Da den sydligste af disse gårde blev nedlagt, blev byggegrunden jævnet og pløjet. Disse pløjespor var stadig fint bevarede. Længere oppe på fladen var der spor af to andre gårde, der har stået her gennem noget længere tid, nok det meste af middelalderen. Nye bygninger er således flere gange blevet opført på de gamle byggegrunde, hvilket har gjort udredningen af hver grundplan til en udfordring for arkæologerne. Byggeskikken var, at der i hver gård blev opført en bygning, anvendt til boligformål. Disse hovedbygninger har været 16-18 m lange, hvilket er meget almindeligt for tidens gårde. De ældre hovedbygninger havde krumme vægforløb som i vikingetidens

Tenvægte fra gulvlag i grubehus.

byggeskik, mens de yngre havde rette vægge. Gårdene ser ud til at have været omgivet af grøfter som skelmarkering. Grøfterne var fysiske markeringer, der skulle afgrænse middelalderbøndernes gårdspladser. I hver gård tror vi, at der også har stået stalde og lader, selv om vi kun har fundet få bevarede spor af disse. Forklaringen kan være, at der blev bygget med tørvevægge og i mindre grad med jordgravede stolper. Vi fandt mange skelgrøfter i forbindelse med gårdene langs vestsiden af den nuværende vej til Broeng. I dette område fandt vi også hjulspor, hvilket viser, at der allerede dengang var vej ned til overfartsstedet i Broeng. Herfra lod det sig normalt ved lavvande gøre at køre over til Marbæk.

Kærgård

Udgravningsområdet ved Kærgård ligger lidt mere tilbagetrukket fra marsken og hedder på gamle kort fra omkring år 1800 "Nørre Hedeland" og "Sønder Hedeland". Her var der altså hede for et par hundrede år siden. Alligevel ved vi nu, at der før da har stået jernaldergårde her. De første af disse blev bygget for op mod 2.500 år siden. Bygningerne er 10-12 m lange med den kendte opdeling

i bolig og stald med fine spor af båseskillerum. Gennem de følgende århundreder har der stået nogle enkelte gårde her, og fremme i den romerske jernalder er der kommet velstand med meget store huse, op til 24 m lange og stadig indrettet med bolig og stald. I stalden har der i det største hus, når dyrene ellers var inde, været plads til ikke mindre end 28 dyr. Ligesom ovre i Broeng opføres der også

her i Kærgård vævehytter på denne tid. I tomterne af de to, der er fundet, fandt vi forskelligt affald, blandt andet mange knogler af husdyr. Når knoglerne bliver undersøgt nærmere af eksperter, kan vi få et indblik i, hvad man forærede på gårdene her ved Ho Bugt. Vi gætter allerede nu på, at der nok står okse og kalv samt får og lam på menuen. Derimod har vi ikke fundet spor af fiskeknogler, men det

Kærgård med hele udgravningsfeltet stående åbent. Spor af stolpehuller efter hustomternes fundamenter er vist med sort streg. Kistegravene i nederste venstre hjørne er markeret med hvid farve og brandgravene mod nord er indrammet med hvide cirkler. Søgegrøfterne fra forundersøgelsen ses også som lyse, parallelle striber i den grønne mark mellem udgravningsfelterne. Ortofoto forår 2015.

kan skyldes dårlige bevaringsforhold, og det skulle undre, hvis ikke flyndere og andre fisk ikke blev fanget på bestemte årstider. Vi har kigget efter nedsynk til fiskegarn uden at finde nogen. De kendes ellers i flere tilfælde fra jernalderboplads langs Vestkysten.

Ved Kærgård er der fremkommet ni brandgrave spredt ved gårdene i den nordlige del af undersøgelsesområdet samt to rækker med i alt syv kistegrave med ubrændte lig mod syd. Brandgravene er omkring 2.000 år gamle, mens kistegravene er lidt yngre, fra den tidligste del af vor tidsregning. Lerkarrene fra flere af brandgravene er hjemtaget i hel tilstand, og derfor kender vi ikke indhold af gravgaver endnu. I nogle kistegrave kunne vi se, at de anvendte egeplanker i gravrummets sider og låg var forkullede i overfladen, som om de var blevet "renset" inden anvendelsen. Vi tror, at den bevidste brug af ild er en del af gravritualet, og brug af ild var i endnu højere grad en del af gravritualet i den foregående tid, hvor de døde blev brændt på ligbålet.

Brandgrav i en særlig fin udgave, hvor der foruden lerkarret med de brændte rester af den døde er medgivet to små bægre.

Kistegrave med tydelige spor af en kiste, der har været bygget af planker med forkullede overflader. Kun svage spor af den begravede person kan spores. Liget har ligget på siden med hovedet ved lerkarrene og med ansigtet vendt væk fra disse. De hvide mærkesedler er til brug for fotodokumentation.

Til sammen rummer brandgravene og kistegravene i Kærgård kun nogle få generationers dødsfald, og næppe alle. Dertil er antallet af fundne grave for lille. Men måske er nogle af beboerne blevet begravet på skråningerne længere mod vest. Her stødte vi ved prøvegravningen på en samling brandgrave, også omkring 2.000 år gamle.

En træfattig egn med rige enge

Jernaldergårdene i Broeng og i Kærgård har stået her gennem et mere end 500-årigt forløb af jernalderen fordelt med nogle århundrede på begge sider af vor tidsregnings begyndelse. Når vi tager i betragtning, at et jernalderhus næppe holder mere end én generation, står der nok kun nogle få gårde på samme tid hvert sted. Dermed får vi med de to nye udgravninger et fint indblik i, hvad landskabet kunne bære med det landbrug, der blev drevet i jernalderen. Vi må også sige, at der åbenbart foregik flytninger eller måske endda opstod kriser. Men Oksbøl og Kjelstområderne affolkes ikke. Det ved vi, fordi der foreligger mange bopladsfund fra jernalder, vikingetid, middelalder, sikkert endda med fortsat bebyggelse frem til nutiden.⁴ Fælles for disse fund er dog, at de ligger længere tilbage fra Ho Bugt. Hvis dette er rigtigt set, må vi sige, at vi endnu ikke kender den præcise årsag.

På mange måder er husene ens jernalderen igennem. Kigger man nærmere på deres grundplaner, vil der alligevel være forskelle at spore fra århundrede til århundrede og fra egn til egn. Jernaldermenneskene har tilpasset sig den natur, de boede i, og der kan være stor forskel på hvilke byggematerialer, der var til rådighed. Disse forhold har på forskellig vis sat sig spor i husenes opbygning. Ved at kigge nærmere på grundplanerne fra Broeng og Kærgård, kan vi pege på en række bemærkelsesværdige fællestræk mellem de to. Træk som vi ikke umiddelbart genkender fra den byggeskik, der ellers kendetegner Syd- og Vestjylland.

En af de markante forskelle er det anvendte byggemateriale. Flere steder har vi fundet spor efter ganske tynde

stolper, nærmest blot tykke grene. Det fortæller os, at der sandsynligvis har været mangel på egnet bygningstømmer på denne egn. Vi har flere eksempler på, at man langs Vestkysten i jernalderen måtte bruge de materialer, der var for hånden. Ved Bjerre i Thy har man udgravet en bronzealderhustomt med bevarede rester af tagstolperne. Der var brugt fyr, el og pil, træsorter som ikke egner sig synderligt godt til husbyggeri. I et af husene var stolpen tilmed af lærketræ, som må være drivtømmer helt fra Sibirien. Analyser af pollen fra træer og planter i moser fra området viser, at landskabet omkring Bjerre var særdeles træfattigt i denne periode.⁵ Lidt længere nede ad Vestkysten i Nørre Fjand har man i jernalderen måttet bruge selv en hvalkæbe som tagbærende stolpe i et hus.⁶ Stolpestørrelserne i Kærgård har vi kunnet måle i en brandtomt, hvor sporene står tydeligt tilbage i stolpehullerne. Der er en overdrivelse at kalde tømmeret for stolper, da diameteren er under 10 cm. På denne baggrund er det bemærkelsesværdigt, at det alligevel har ladet sig gøre at skaffe træ i store dimensioner. Det har vi set i de planker, der er skaffet til brug for opbygning af kistegravene.

Et nyttigt byggemateriale i jernalderen er tørv i form af græstørv, ikke mosetørv. Langs den jyske vestkyst og i Thy var husene således omsat med tørv langs med ydervæggene. I resten af landet var det mere normalt at bruge fletværk og lerklining som ydervægge. Sådan har væggene sikkert også været opbygget i Broeng og Kærgård. Men der er detaljer, der får os til at tro, at der var suppleret med tørv omkring bygningerne. Herpå tyder, at der ofte ud for de normale dørstolper i ydervæggene ses endnu et sæt stolpehuller ca. 1 meter længere ude. Vi tror, at de markerer adgangen gennem tørvemurene, der førte ind i bygningerne. Tørv kan i det hele taget have været et langt mere anvendt byggemateriale end vi forestiller os.⁷ Tørv har haft en god isolerende effekt, der i nogen grad kunne sikre beboerne imod træk og kulde. Tørvene har også en anden værdi, da de kan blandes op med gødning og bruges til at gøde markerne med.

Brug af tørveægge som i Broeng og Kærgård er fortsat frem i nyere tid. Esehysterne med deres tørveægge ved Nymindegab er her fastholdt på Laurids Tuxens maleri fra 1879.

Vi forestiller os også, at tørv kan have været brugt til at afgrænse gårdens område, når der ikke var træ nok til rådhed. Formodet brug af tørvediger kan forklare, hvorfor vi ikke har fundet spor af stolpehegn om gårdene, hvilket er det normale længere væk fra kysten.

Når nu meget tyder på, at det ikke var optimalt at bygge her i fortiden, så har der været andet, der var af større betydning. Vi tror, at det var engene ud til Ho Bugt, der fik

jernalderfolk til at bosætte sig her. Her kunne der holdes kreaturer det meste af året.⁸ Kornavlén er foregået i små marker oppe på det højere land, uden at vi dog lige her i Broeng og Kærgård har fundet spor af disse marker inden for udgravningsområderne. Dyrene og deres gødning har holdt kornavlén i gang. Uanset hvordan det foregik i praksis i jernalderen, er det stort set de samme livsvilkår, som landbruget her har haft i nyere tid. Det er engene, der

er "agers moder". De to udgravninger har været med til at give os indsigt i fortiden ved Ho Bugt. Vi oplever stadig jernalderbondens måde at bruge landskabet på, når vi ser kreaturerne, der græsser i marsken.

Karen Bjelke Fisker kontaktes på kbf@arkvest.dk
Torben Egeberg kan kontaktes på te@arkvest.dk

Noter

1. VAM 1743 Broeng. I udgravningen deltog museumsinspektør Jens G. Lauridsen, arkæolog Sara Gjerlevsen, museumsinspektør Torben Egeberg, museumsinspektør Esben Schlosser Mauritsen, udgravningstekniker Søren L. Christensen, udgravningstekniker Attilio Dona og daglig leder, museumsinspektør Karen Bjelke Fisker. Lodsejer og maskinfører Poul Andersen, Dan-Grit A/S. Arkæologi Vestjylland takker for det gode samarbejde.
2. VAM 1849 Kærgård. I udgravningen deltog museumsinspektør Jens G. Lauridsen, udgravningstekniker Attilio Dona, udgravningstekniker Søren L. Christensen, arkæolog Sara Gjerlevsen, museumsinspektør Poul Krogh Jørgensen, museumsinspektør Esben Schlosser Mauritsen, arkæologerne Malene Aagren Nielsen, Malene Byø, Katrine

Moberg Riis og Jesper Brodal og daglig leder, museumsinspektør Torben Egeberg. Desuden har et hold elever fra Konservatorskolen, København medvirket sammen med konservator Annemette Bruselius Scharff og lektor Jane Richter som del af en uddannelsesgravning. Gravmaskinen blev ført af Carsten Termansen fra firmaet Ho Bugt Sand & Grus A/S. Lodsejer Johannes Nielsen. Arkæologi Vestjylland takker også her for det gode samarbejde.

3. Jens N. Nielsen: Flammernes bytte. *Skalk* 2002: 6, s. 5-10.
4. Niels Algreen Møller: *Dynamiske bebyggelser. Vestjylland i ældre jernalder*. Upubliceret Ph.d.-afhandling. Det humanistiske fakultet. Københavns Universitet 2013.
5. Jens-Henrik Bech: Et bronzealderlandskab ved Bjerre i Nordthy. Om arkæologiske udgravninger forud for en planlagt motorbane. *MIV, Museerne i Viborg amt*, Nr. 16 (1991), s. 41-48.
6. Gudmund Hatt: *Nørre Fjand. An early iron-age village site in west Jutland*. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskabs Skrifter. Arkæologisk-kunsthistoriske Skrifter, Bind 2, Nr. 2. København 1957.
7. Peter Hambro Mikkelsen & Claus Kjeld Jensen: Skonager, den førromerske bebyggelse. *Mark og Monte* 1996, s. 43-47. Se også Anne-Louise Haack-Olesen: Af Tørvehusets Saga. *Skalk* 2005:4, s. 20-27.
8. Niels Algreen Møller: På kanten af marsken. *opdatering* 2011, s. 199-208.

Arbejdsbilleder fra udgravningerne. I Broeng førte lodsejer Poul Andersen selv maskinen ved arkæologernes afgravning, mens lodsejer Johannes Nielsen ofte kom på besøg for at følge med i, hvad der gemte sig på hans jord.